

*Набижон
Нажмиддинов*

ЭНАТУТ

Ҳикоялар

*Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1982*

Ўз
Н 17

Нажмиддинов, Набижон.
Энатут: Ҳикоялар. — Т.: Адабиёт ва санъат наш-
риёти, 1982. — 48 б.

Еш қаламкаш Набижон Нажмиддиновнинг бу китобига
мавзу жиҳатдан хилма-хил ҳикоялар жамланган. Муаллиф
Улуғ Ватан урушида жасоратлар кўрсатган, аммо хизматини
сираниннат қилмаган камтарин Дўстмат чол, опасининг му-
ҳаббатига бефарқ қарай олмаган кичкина Умиджон каби
турфа феъл-атворли кишилар образини яратади.

Наджмиддинов Набиджан. Старый тутовник: Рас-
казы.

Ўз2

Н 70303 — 115
М 352(04) — 82 Доп. 82 4702570200

© Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат наш-
риёти, 1982 й.

ЭНАТУТ

Ҳовлимиздаги бир туп оқ тутнинг шоҳлари уйимиз томи билан тутшиб кетган. Маҳалламиздаги одамлар уни «оқ тут» дейишса ҳам, биз «энатут» деб атаймиз. Чунки бувим «бу тутни энатут деганлар, уруш вақтида ҳам, очарчиликда ҳам кунимизга яраган, ризқимизни бутун қилган» деган эдилар-да!

Энатутнинг танаси тиришиб, баъзи жойлари ёрилиб ғовак бўлиб кетган эди. Булар энатутнинг кексалигидан далолат берса ҳам, аммо ҳануз серҳосил эди. Ҳар донаси бармоқдай-бармоқдай келадиган тутнинг мазасини мақтаганим билан сўзим адо бўлмайди. Мен бу йил иккинчи синфга кўчдим. Яхши ўқувчилар қаторида тилга олишарди. Лекин тут пишиди-ю, дарсда ҳам уни ўйлайдиган, китобга кам қарайдиган бўлиб қолдим. Мактабдан кела солиб ҳовлига сопаман. Бир амаллаб энатутнинг шоҳидаги «паккам»га чиқиб оламан-да, онам «туш» деб дағдаға қилмагунича ўтиравераман.

Тут пишиғи келиб бувим айтмоқчи менга «худо берди». Паккамга чиқиб олгандан кейин қорним шишиб кетгунча еб тушмасам кўнглим тинчимайди. Бундан бошқа марвар-

так тут, малла тут, чарос тут, қизил тут, халим тут деган ширин тутлар ҳам бор-у, лекин менга ўзимизнинг энатут мазалироқ туюлади.

Бу тут деган ширину, лекин бувим айтмоқчи одамни жуда бўшаштириб, уйқучи қилиб қўяди-да. Бир куни саҳарлаб бувим уйғота бошлади. Қани энди тургим келса...

— Тур Нодиржон, турақол болам, менга ёрдамлашиб' юборгин.

Турдим. Қарасам бувимнинг юзлари ғамгин, қўлларида иккита челак, ҳовли томонга юриб боряптилар.

— Турақол энди, болам, эрта турган одамнинг руҳи енгил тортади...

Бувим шунақа: жаҳллари чиқиб турсаям гаплари жуда ширин. Шундай пайтда бувимга яна ҳам меҳрим ортиб кетади. «Яшасин бувижоним!» деб бўйниларидан қучиб олгим келади.

Бувим билан изма-из ҳовлига ўтдим. Бувим бўлса нуқул «эсизгина, увол бўпти-я, қоқиб олсак ҳам бўларкан-а?». дея афсусланиб боради. Энатутга бир нима бўлганини сездим. Мен воқеани тут олдига боргандагина билдим. Эҳ-е, марвариддек оппоқ тутлар ер билан битта бўлиб ётар, оёқ босгани жой қолмаганди. Ичим шунақа ҳам ачишдики, ҳатто хўрлигим келиб кетди. Нега хўрлигим келмасин, ахир унга жудаям ўрганиб қолган эдим-да. Секин бувимдан сўрадим.

— Бувижон, ким тўкиб қўйди, озгина тўкса ҳам бўларди-ю, а?

— Э, болам-а, одам шундай қилиб тўкиб

қўярмиди, шамолнинг иши бу. Нуқул пишганларини тўкиб кетибди, эсизгина-я...

— Буви, энди нима қиламиз?

— Нима қилардик, пишириб оламиз-да.

Бувимнинг бу гапларидан кулгим қистаса-да, лекин жаҳллари чиқиб тургани учун кулмадим. Ахир пишган тутниям пишириб бўларканми? Шундай хаёлга бориб яна сўрадим:

— Ўзи пишган-у, буви, нима қиламиз яна пишириб?

— Биз яна пиширамиз, энди қозонда қайнатиб пиширамиз, болам.

— Тезда пишадими?

— Унча тез эмас, салкам бир сумалакнинг ўтини кетади бунгаям.

— Вой-бў, бўлмаса пиширмай қўяқолайлик, — дедим, чунки сумалакни кечқурундан эрталабгача пиширишларини билар эдим.

— Пиширмасак шунча мева исроф бўлади, қўзим, пишириб шинни қилиб оламиз.

— Шинни дейсизми? — ажабланиб сўрадим. Негаки, бундай таомни биринчи эшитишим эди.

— Ҳа, шинни. Анчадан бери қилмай қўювдик. Тансиқ нарса...

— Ширин бўладими?

— Ширин дейсан-қўясанми, ҳатто асалданам ширин бўлади...

Шу гапдан кейин тутларни астойдил тера бошладим. Шамол тўкиб кетган тут оз эмас нақ тўрт челақ чиқса бўладими?! Бувим билан уни роса чайиб сувини сиқдик, кейин қозонга солиб қайната бошладик. «Асалдан ҳам ширин» шинни ейиш кечқу-

рун насиб қилди. Унга нон ботириб еяпману, қани энди тўйсам! Шинни суюлиб, тўқ қизариб пишган, шираси тилда ўйнарди. «Бувимга қойил», дейман ичимда. Шундай шиннидан ҳар кунни пиширсалару, қандай мазза бўларди-я...

Бу воқеадан уч кун ўтгач яна мактабдан келдим, ҳовлига чопдим. Энатут шохларидаги мевалар яна оппоқ бўлиб пишиб қолган эди.

Паккамга чиқиб олдим. Нарироқда бувим икки-учта чиптани ерга ёйиш билан овра бўлгани учун мени сезмади ҳам. Энатут устидаги эски жойимда турганим кўйи гоҳ у шохни, гоҳ бу шохни қайириб олиб иштаҳа билан анчагина тутни паққос туширдим. Қорним тўйғач атрофни ҳар кунгидай кузатишга тушдим. Ана менинг бошқа тутларим. Ҳовлимизнинг гир атрофи тўла. Уларни ҳам ейману, лекин чакалак шохлари кўпда, албатта ё бирор жойимни шилиб оламан, ё кийимни йиртаман. Бу айбларим учун ойимдан гап эшитавериб, э-ҳе...

Бир пайт хотинларнинг ғовур-ғувурларини эшитиб пастга қарадим. Ҳовлига бир тўда аёллар кириб, бувим улар билан алоҳида-алоҳида ҳол-аҳвол сўраша бошладилар.

— Вой, садағанг кетайлар-ей, бошларинг тутга қоронғи бўлдим-я? Қани келақолларинг...

— Вой Сабо хола, ўзимиз чиқмасак мундоқ айтиб чиқай ҳам демайсиз-а?

— Айланай сендан, дардингни билганимда ўзим яхшиларидан териб чиқар эдим-ку, холанг айлансин.

— Холажон, шу деганига бир тутга тўй-
ғазинг, оппоқ-момақаймоқдек қиз туғиб бер-
син, ўзим келин қиламан...

— Менинг ғамимни қимай кўяқол, яхши-
си ўзинг озроқ е, яна боланг нимжон бўлиб
қолмасин...

Хотинлар бир гапириб ўн кулишади.
Уларга бошимдан ҳушим учиб қарайман.
Утган йили ҳам шунча хотинлар роса тут
еб чиқиб кетишган эди. Биргина биз десам
энатутни яхши кўрадиганлар жуда кўп экан-
ку? Ие, анави юзлари доғ хотин ўртоғим
Акмалнинг ойиси-ку! У ҳам тутни яхши кў-
рар экан-да!..

Мени биринчи бўлиб ўша хотин кўриб
қолди.

— Ҳой Нодиржон, тепага чиқволиб ўти-
раверасанми, қоқмайсанми ахир! — деди у
баланд овозда.

Пастдан бувим овоз бердилар:

— Нодиржон, шаттайкансану болам, се-
кин қоқақол, ерга чипта ёзиб кўйган-
ман, аяларингам бир тўйиб еб олишсин.

Мен тутни енгилгина силкитишим била-
ноқ, пишган мевалар дув этиб тўкилди. Аёл-
лар тут егани ўтиришди. Мен яна паккамга
ўтирдим-да, уларни кузата бошладим. Ёш
келинчак опалар ҳовучларини тутга тўлға-
зиб олишгач, четроққа чиқиб юзларига иш-
қашар, бир-бирларига қараб ҳадеб кулишар-
ди. Нима суртишяпти экан?! Э-ҳа, ойим ҳам
доғларга дори бўлади деб юзига тут сувини
суртарди. Булар ҳам билишар экан-да. Ано-
ви беш-олти хотин эса бошини кўтармай ҳа-
деб тут териб еяр, худди... худди товуқлар
донлаётганга ўхшарди. Кулгим қистади ле-

кин ташимга чиқармадим. Қизиқ, тутни нега бунчалик яхши кўришар экан-а...

— Раҳмат, холажон, энди мен чиқай, ха-мир қориб қўювдим, тошиб, уй билан битта бўлиб кетмасин, — бу овоз қўшнимиз Салима опаники эди. Бувим уни «майли борақол, кўнглинг тусаб қолса ҳеч тортинмай кира-вер», деб кузатиб қолди.

Мактабимиз ёнида турадиган Фазилат опа ҳам шошиб кета бошлади:

— Утиришимни қаранг-а, холажон, куё-вингиз баргга кетган эди, келиб қолгандир, борақолай, — дея у ҳам лапанглаб кета бошлади.

Қолган хотинлар ҳам бирин-кетин чиқиб кетишди. «Қизиқ хотинларакан» деган ўй хаёлимдан ўтди-ю, энди баралла кулиб юбордим.

Бувим менга ажабланиб қараб, «ҳа» деди.

— Тепадан қарасангиз худди, товуқларга ўхшашаркан...

Бир куни ўртоқларим Акмал билан Рашидни тутхўрликка бошлаб келдим.

Дарвозадан ичкарига кирдим, энатут томонда бувимнинг қаттиқ-қаттиқ гапираётганларини ва «тахт-тухт» этган товушни эшитдим. Ўртоқларимни олиб ҳовлига ўтдим. Қарасам, Фазилат опамнинг эри Асқар ака энатутни ҳеч аямасдан кесяпти. Бувим бўлса унга тинмай зорланарди:

— Вой, ҳой, болам, ҳалиям бўлса бу шаштингдан қайт, қўй дейман, кесмагин жоним болам...

Лекин Асқар ака бувимнинг бу зорла-

нишларига қулоқ солмас, тобора юқорилаб, кесишда давом этарди.

— Ҳой болам, эсингни йиғ, бу тутти уволитутади, билмасанг кўр бўласан, туш дейман, бўлмаса қарғаб юбораман...

— Майли, хих... қарғайверинг, менга барибир, хих... тушмайман... — у ҳансирар, тўхтовсиз тутти каллакларди, — овора бўлманг, тушиб бўппан, хих...

У тинмай энатут танасига болта урар, ҳар болта урганда худди болта менга тегаётгандай юрагим зирқириб, сесканиб кетардим. Тутлар эса ҳар зарбада дув-дув тўкиларди. Пишганлариям... гўрашалариям...

Йўқ, Асқар ака тушмади. Тушмоқчи ҳам эмас эди.

Бувим дўқ-пўписа билан иш чиқмаслигига кўзи етибми, қиблага қараб тиз чўкди. Қўлларини фотиҳага очиб, уни қарғашга шайланди.

Бирдан Асқар ака тўхтади. Бувимга тикилиб қолди. Афтидан бувимнинг қарғаб юборишини кутмаган эди.

— Бу-бувижон... жоним буви, қарғаманг... ялинаман... — зорланди Асқар ака.

— Туш пастга!.. — буюрди бувим.

Бувимни ҳеч бундай аҳволда кўрмаган эдим. Фотиҳага очган қўллари асабий қалтирар, кўзлари эса ана шу қўлларга қалалган эди. Агар Асқар ака энатут устидан тушмаса бувимнинг қарғаб юбориши аниқ эди. Қарғаганда ҳам жуда ёмон қарғашга шайланган эди...

— Йўқ, бувижон, тушолмайман... қуртларим оч етибди... Қишлоқда сизникидан бўлак

тут қолмади... Бошқа иложи йўқ, бувижон... Ялинаман, қаргаманг...

Энди Асқар ака ялинмоқда эди бувимга.

— Йўқ, тушасан, омин... — бувимнинг бу даҳшатли ва кескин овозидан ҳозир қарғаб юбориши мумкин эди, лекин Асқар ака йўл бермади.

— Бувижон, қаргаманг, ахир...

— Омин...

— Бувижон!..

Йўқ, бувим қаргамадилар. Қаргаёлмадилар. Ер бетини тўлдирган марвариддек тут доналарига маъюс тикилганча анча ўтирдилар. Кейин вазмин юриб уйга ўтиб кетдилар.

Асқар ака яна ишга тушди...

Уйга ўтдик. Бувим остонада ўтирган кўйи қаттиқ ўйга толган эдилар. Худди шу топда бувим ўйлаётган нарсаларни мен ҳам ҳис қила бошладим... Буни бувимнинг ўзи бизларга сўзлаб берган эди.

Уруш... Озиқ-овқат танқис, борга бор, йўққа... Э-ҳе қанча одам нобуд бўлиб кетди. Кўчада ҳам, бировларнинг остонасида ҳам, далада ҳам... Ким тирикчилик вазидан шаҳарга йўқолиб кетган, ким ўғирлик қилиб қўлга тушган... Бу хонадондаги ҳеч бир нарсаси назорат қилинмасди. Ўзи шу икки тупгина оқ тутдан бошқа нима тириклик бор эди бу ҳовлида. Аммо улар бу тутни бировлардан қизғанмади. «Одамдан азиз бўптими, кўпга келган тўй, насиб қилгани еб, кунини ўтгазганига шукур», дейишди... Ҳа, кўпни боқди бу оқ тут... Қишлоқда оғзи тегмаган киши бўлмаса керак бу тирикликка...

Энди бўлса...

Бувимнинг кўзларида ёш йилтиллади. Бу ёш ҳозир тасаввуримдан кечган, ўзи айтиб берган ўша кунлар ва ўша аччиқ кунларга ҳозиргина берилган кучли зарб таъсиридан эди...

Бувим бизга қарадилар:

— Нима қип турибсанлар. Нодиржон болам, ўртоқларингга тут териб бермайсанми, ахир. Меҳмонгаям шунақа қарайдими одам. Боринглар, бир тўйиб еб олинглар, қолганини териб шинни қилиб оламиз...

Бувим шундай деб ўрнидан турди-да, иккита челақни кўтариб ҳовлига йўл олди. Биз ҳам эргашдик.

Бу вақт Асқар ака тутни кесиб бўлган, энатутнинг қоқ танасигина сўппайиб турар эди... Кесилган шохлар ўрнида томчилар пайдо бўлган, бу томчилар менга энатутнинг кўз ёшларидай туюлиб кетди...

— Буви, нега қарғамадингиз? — ботиниб сўрадим зўрға.

Бувим бирдан тут теришдан тўхтади. Нималарнидир ўйлаб қолди.

— Ахир уям жўжабирдай жон, болам, нима қилдим қарғаб...

— Қарғаганингизда... кесмас эди...

Ҳа, мен ўша пайтда бувимнинг қарғашини нақадар истаган эдим. Ахир қарғаса кесиб кетмас эди-да... Энди мен, ўртоқларим қайси тутни еймиз. Мен агар бувимнинг ўрнида бўлганимда қарғаб юборган бўлармидим...

— Ҳаҳ, болам-е, унга қоса кесармиди-я...

Бувимнинг бу гапига негадир қаттиқ гапириб юбордим.

— Узига кесиб кетти-ку!..

Йўқ, тушунмай берган бу саволим жавобсиз қолди. Бувим бир челаққа, биз иккинчи челаққа пишган тутларни тера бошладик...

Бу воқеадан анча кун ўтгач, бизникига Фазилат опа кириб келди. У тўппа-тўғри чорпояда тиззаларини нимжон ва буришиқ қўллари билан қучганча мунғайиб ўтирган бувимнинг олдига борди.

— Бувижон, сизга кўп раҳмат. Пилла планимизни бажариб олдик. Куёвингиз бувим олдида уятлиман, боролмайман, девди, ўзим кела қолдим. Узиям сиззи тутийиз билан зўрға тўйгазиб олдиқ-да, раҳмат...

Бувим бу гапларни эшитяптими-йўқми, билиб бўлмасди. Ҳатто Фазилат опани пайқамагандай эди. Кўзларини бир нуқтага қадаганча ўйга толган, кўзларида эса ўша кунгидай ёш йилтиларди.

— Тиф кўрмаган эди... бояқиш...

С О В Ё А

Телефон жиринглади. Дарс тайёрлаб ўтирган Рустам бўйнини чўзиб нариги хонага қаради. Онаси трубкани олиб ким биландир гаплашди.

— Яна-я?! Қачон? — деди у норози оҳангда. Кейин трубкани аста жойига қўйди-ю, бир зумда ғамгин бўлди қолди. Анчагача диванда ҳаракатсиз ўтирди. Кейин туриб каравот тагидаги катта чемоданни тортиб олди. Шундагина Рустам дадасининг яна командировкага отланишини англади.

Оқшомга яқин эшик очилиб остонада дадаси кўринди.

— Тайёр бўлдими, кеч қоляпман ахир, — деди у кира солиб.

— Ҳозир, дадаси, ахир ўнта қўлим йўқку... Борарсиз шошаётган ерингизга...

Рустам онасининг овозида аллақандай зарда сизди. Одатда шундай зардали гаплардан кейин Рустам учун ташвишли кунлар бошланарди: ота-она аразлашиб бир-бири билан Рустам орқали муомала қилишарди. Аразлашган эр-хотиннинг бир-бирига отган найзаси аввало Рустамга тегиб ўтарди. Шунинг учун ҳам у зардали гаплардан безиб қолган эди. Онасининг ҳозирги гапи ҳам

Рустамни зириллатиб юборди. Дадаси жавоб айтишга улгурмай унинг қўлига ёпишди.

— Дада, менга нима олиб келасиз, — деб сўради у жавобга оғиз жуфтлаган дадасига.

— Қани хонанга марш, дарсингни тайёрла, — дадаси шундай деб унинг орқасига шапатилади-да, хонасига йўл кўрсатди.

Рустам хўрсинди. Қўлини столга устма-уст қўйиб иягини тиради. Китобга қарагиси ҳам келмади. Йўқ, у дадасининг пўписасидан, саволининг жавобсиз қолганидан ўксиди. Чунки «нима олиб келасиз» деганида, дадасининг «нима олиб келай» дея сўрашини кутган эди. Лекин... дадаси сўрамади. Сўраганида эди... Сўрамаса ҳам майли. Ҳар ҳолда онаси билан аразлашиб қолмади-ку...

Рустам бир амаллаб дарсини тайёрлаб бўлди. Китоб-дафтарларини йиғиштириб нариги хонага чиқди. Бу вақт дадаси жўнаб кетган, онаси ошхонада кечки овқатга «жиз-биз» қиларди.

— Рустамжон, дарсингни қилиб бўлдингми, ўғлим, балки ёрдамим керакдир, — сўради онаси.

— Йўқ, қийналмадим, дарсни яхши тушунган эдим, — деди Рустам.

Шу вақт эшик қўнғироғи жиринглади.

Рустам чолиб бориб эшикни очди. Қараса бувиси. У хурсандлигидан қичқириб юборди. «Онажон, бувижоним келдилар, бувижоним келдилар», — дея ошхона томон чопди.

Ошхонадан қўлларини пешбандига артганча онаси чиқди.

— Вой, онажон келинг, яхшимисиз, тан-

жонингиз соғми, — онаси бирига жавоб олмай иккинчи саволни бераркан, бувисига кўрпача солди.

— Кўриб турибсану болам, отдакман. Қаригаи сайини кучга тўляпман чоғи, учинчи томинггаям ҳеч қийналмай чиқдим, — фотиҳага қўл очди ва: — тан-жонларинг соғ бўлсин, Рустамжонам катта йигит бўлиб юрсин, тўйларини кўрай, — дея қўлларини юзига тортди.

— Рустамжон болам, ўқишларинг яхшими? — сўради пинжиги кириб олган Рустамдан бувиси.

— Яхши дейсиз-қўясизми, нуқул бешга ўқияпти бунингиз, — деди онаси Рустам учун жавоб бериб.

— Балли ўғлим. балли, — бувиси эркалаб Рустамнинг сочларини силади.

— Нечук, бундай кечда бизларни йўқлаб қолибсиз, тинчликми? — сўради онаси.

— Ҳаҳ, болам-а, шу туш кўрибман дегин. Нуқул йиғлармишсану сабабини айтмасмишсан... Шунга ўзимни босолмай, уканг келиши биланоқ уйни тошшириб бу ёққа жўнавордим. Ўзинг тинчмисан ишқилиб, эринг кўринмайди...

— Командировкага кеттилар... — онасининг товушида маъюслик борлигини Рустам сездди.

Рустам чарчади, эсноғ тутди. Онаси уни ухлашга қистади. Рустам бувисидан ажралишни истамайгина ўрнидан турди.

— Кириб ухлайвер, болам, кетиб қолмайман, — ишонтирди уни бувиси.

Рустам ўрнига кириб ётди, лекин уйқуси келмади. Онаси билан бувисининг ўзаро се-

кин-секин гаплашишаётгани ва айниқса, она-сининг йиғламсираб айтаётган сўзлари эшитила бошлади.

— Турмуш қурганимизга мана неча йил бўлди. Аммо шунча вақтдан бери туғилган куним билан табриклаш эсига келмайди. Ҳар йили бу кунни орзиқиб кутаман... лекин кутган куним дилхунлик билан ўтади... Чунки куёвингиз ё командировкада бўлади, ё индамай кириб келади-ю, ишига шўнғийди. Дардимни ютиб ўтиравераман. Индинга туғилган куним, куёвингиз бўлса яна кетди... Нима қилай, мени табрикланг, совға келтиринг дейми... Йўқ, деёлмайман. Ўзи билишини, сезишини истайман. У бўлса шунақанги лоқайдки... Нуқул ишини ўйлагани-ўйлаган. Менку майли-я, Рустамжонни ҳам ўйламайдида, ўғли борлигини ҳатто унутиб қўйгандай...

«Эҳ, — бирдан ўйлаб қолди Рустам, — мана энди билдим онамнинг нимага хафа бўлганини... Менгагина совға олиб бермайди десам... Нима қилсам экан? Туғилган кунларига бирор нарса совға қилсам қанчалик қувонардилар... Лекин пулни қаердан оламан? Бувимдан олсам-чи? Ҳа, бувимдан оламан».

У хаёл гирдобида қандай уйқуга кетганини ҳам сезмади. Чўчиб уйғонди. Уйда ҳеч ким йўқ эди. Онаси хат қолдирибди. «Рустамжон, буфетда юмшоқ нон, қаймоқ бор, чой сочиқнинг тагида. Биз бувинг билан кетдик, мактабга кеч қолма».

Рустам энди пулни қаердан олишни билмай ўйланиб қолди. Бирдан сопол мушукни эслади. Мушукни олиб силкита-силкита уч-

тўртта танга туширди. Жами бир сўм экан. Пулни чунтагига солди. Шоша-пиша нонушта қилгач, ташқарига отилди.

У мактабга келган заҳоти ўртоқлари Дилшод билан Муроднинг совға масаласидаги фикрларини билмоқчи бўлди.

— Менимча атир, — деди Рустамнинг муддаосини эшитган Дилшод.

— Бе, буникисиз ҳам атирлари кўпдир, кейин атир кип-кичкёна бўлади, — эътироз билдирди Мурод, — менимча совға катта-роқ, уйга кираверишда кўзга ташланиб туриши керак.

— Ахир катта совғага пулни қаёқдан оламан? — деди Рустам чунтагидаги бир сўмни ушлаб қўяркан.

— Ҳа-я, — ҳафсаласи пир бўлди Муроднинг.

— Менимча, энг яхши совға, гул — бу овоз Салиманики эди.

— Тўппа-тўғри, нега боядан бери хаёлимизга келмади-я...

Рустам онасига гул совға қиладиган бўлди. Орзиқиб кутилган кун келди. Уша куни Рустам синфдан чиқди-ю тўғри мактаб гулзорига ўтди. Боғбон бувани излаб топди-да, пулини узатди.

— Бува, шунга гул беринг, жудаям керак... — ўтиниб сўради Рустам.

Бува дам Рустамга, дам униг қўлидаги тангаларга қаради. Кейин оғзидаги носвойини бир четга туфлади-да Рустамдан сўради: Нега керак бўлиб қолди, а, ўғлим?

— Ҳалиги, бугун онамнинг туғилган кунлари эди, ~~буна совға~~ қилмоқчи эдим... —

Рустам ҳамон пулни боғбон бувага узатган кўйи турарди.

— Пулингни чўнтагингга солиб қўй, — бува шундай деб гулзор ичига кириб кетди...

Рустам бир даста гулни қучоқлаб уйга чопди. «Онамнинг иш вақти тугашига ҳали анча бор, улгураман», деб ўйлади. Уйга кириб гулдон топиб чиқди ва унга гулларни чиройли қилиб солиб қўйди. Ўзини сал орқага олиб гулларга қаради. Назарида уй мана шу гуллар билан жудаям очилиб кетган эди. «Эндиям хафа бўлиб кўрсинларчи», ўйлади Рустам.

Бирдан Рустам лабини тишлаб ўйланиб қолди. «Ахир онам мендан эмас, дадамдан хафа бўляпти-ку! Гулни дадам ҳадя қилиши керак эди!.. Рустам кўрсаткич бармоғини тишлаганича узоқ ўйланди. Ниҳоят йўлини топди. Аммо унинг бу «топишида» ёлғон бор эди. Лекин Рустам бунинг фатвосини билади. Уқитувчиси «яхшиликка хизмат қилсагина, баъзан ёлғон ҳам гапириш мумкин», деган эди-ку!..

Рустам тўрттала хонани ҳам супириб-сидириб бўлганида эшик қўнғироғи жиринглади. У бориб эшикни очди-да, тезда изига қайтди. Ажратиб қўйган бир дона қизил гулни олиб, онасига пешвоз чиқди. Ўзини командир олдида турган солдатдай ғоз тутиб тантанан билан сўзлади:

— Онажон, сизни туғилган кунингиз билан табриқлаймиз. — Рустам шундай дея гулни онасига тутқазди.

Онаси афтидан бундай бўлишини кутма-

ган эди... Рустамни бағрига босди, юз-кўзларидан ўпди.

— Раҳмат, ўғлим, раҳмат... — онасининг кўзларида севинч ёшлари кўринди.

— Ие, туғилган кунидаям йиғлайдими, ахир биз хафа бўламиз, — Рустам қўллари билан онасининг кўз ёшларини артди.

— Шошма-шошма, ахир сен бир ўзингсан-ку, нега ҳадеб «биз-биз» лайсан... — деб сўради онаси.

— Нега бир ўзим бўлай, гул дадам иккаламиздан совға, — Рустам олдиндан ўйлаб қўйган сўзларини айта бошлади.

— Даданг келдими?

— Йўқ, эрталаб сиз кетгандан кейин телефон қилдилар. «Бугун онангнинг туғилган куни, ҳозирча иккаламизнинг номимиздан гул совға қил, совғанинг каттасини ўзим олиб бораман», деб айтдилар, — деди Рустам яна ҳеч бир тутилмай.

— Вой Рустамжон, ростданми? — онаси яна уни бағрига босди, — хайрият, дадангга инсоф берибди, раҳмат... Даданг туғилган кунимни билмайди, деб юрардим, билар экан-ку!.. — онаси шундай дея яна кўзига ёш олди, бу унинг хурсандлигидан эди.

Рустам онасини бунчалик хурсанд қилганидан ниҳоятда қувониб кетди. Онаси Рустамни қўйиб юборди-да, гулдондаги гулларни қўш қўллаб ушлаб ҳидлади.

— Қандай чиройли, қандай хушбўй-а!.. Вой ўзимнинг ўғилгинамдан... — У яна Рустамнинг юзларидан ўпди-да ичкарига кириб кетди.

Рустам стол устига чиқиб мушукни олди

ва тангаларни бир-бир ташлай бошлади. Шу пайт онаси чиқди.

— Ҳа, Рустамжон, нима қиялпсан?

— Дадам телефон қилгач гул учун бир сўм олган эдим, солиб қўйяпман. Ахир пулим йўқ эди-да! Лекин барибир гулчи бува пулимни олмади...

— Демак гулчи бува яхши одам экан, — деди онаси.

Шу куни уларникида катта байрам бўлди. Бувиси, тоғаси, яна кўпгина меҳмонлар келишди. Бу байрамда биргина дадаси бўлмади...

Рустам энди дадасини бетоқатланиб кута бошлади. Лекин у ўйлагандай бўлмади. Уйга кириб келган дадасини огоҳлантиришга улгурмади. Рустам лабини тишлади. Дадаси чемоданини диванга қўйиб очди. Рустам онасига қаради, онаси жудаям хурсанд эди.

Рустам дадасининг чемодан очишидан, «ростданам совға олиб келибдилар шекилли», деб ўйлаганди, лекин... Дадаси чемоданидан геолог асбобларини, китоб-дафтарларини олди. Онасига «кийимларимни ювиб қўй, кир бўлиб кетди» дегач, хонасига кириб кетди. Рустам беихтиёр яна онасига қаради. У хомуш бўлиб қолган эди...

Рустам дадасининг орқасидан югуриб кирди-да, эшикни зичлаб ёпди. Дадаси унинг бу қилиғидан ҳайрон бўлиб тикилиб қолди...

— Дада... сиз йўқлигингизда оймнинг туғилган кунлари бўлди. Бувим, тоғам, келинонимлар келиб ҳаммалари табриклашди. Сиз ҳечам табрикламас экансиз... Оймнинг

бувимга йиглаб шундай деганларини эшитиб қолдим. Кейин иккаламиз учун гул совға қилдим, кейин, кейин...

— Хўш, хўш... — дадаси унга яқинлашиб келди.

— Кейин, — Рустам дадаси учун қилган ишларини айтиб берди. — Ахир туғилган кунларида яна хафа бўлмасинлар девдим-да...

Дадаси тиз чўкиб Рустам билан бўй баробар ўтирар экан, ўғлини энди кўраётгандай тикилиб қолди. Назарида ўғли катта бўлиб қолгандай эди. У ўғли англаб етган нималарнидир ўзи тушунмаганлигини фаҳмлади. Биз зум нигоҳини пастга қадаб хаёлга толди. Аммо мана шу бир зум ичида жуда кўп нарсаларни ўйлади. Кейин секин ўрнидан туриб эшикни очди. Рустам ҳам унга эргашди.

Онаси диванда хомуш ўй суриб ўтирар, кўзларини пастга қадаган эди. Дадаси оҳиста юриб, унинг ёнига ўтирди. Ўғлининг борлигини ҳам унутиб, хотинининг елкаларидан ушлаб, ўзига қаратди... Рустам онасининг кўзларида нам кўрди...

Дадаси онасига нималардир деди. Қўлини кўксига қўйди. Рустамни имлаб кўрсатиб бир нималарни гапирди. Онасининг юзига табассум югурди...

Рустам онасини ҳеч қачон бундай хурсанд кўрмаган эди...

КҮНГИЛ ДАФТАРИ

Саломат опам биладиган эртакларнинг сон-саноғи йўқ. Ҳатто уч-тўрттасини қатор айтиб юбораверадилар. Лекин анчадан буён эртақ эшитганим йўқ. «Мактабда ўқияпсан-ку, бўлди-да», дейди опам. Биладан, бу унинг баҳонаси. Аслида ўзи ўқишга кирдию эртаққа вақти зиқ бўлиб қолди. У ҳозир имтиҳонларга тайёрланяпти. Ахир бу йил учинчи курсга ўтиши керак-да! Айтишига қараганда, сиртдан ўқиш жуда қийин эмиш. Эҳ, бугун шундай эртақ эшитгим келяпти-ки...

Кечки овқатдан кейин опам яна дарс тайёрлашга киришди. Лекин менинг ҳадеганда уйқум келавермади. Опам бўлса қўлидаги қаламини тишлаганча столга таяниб, ўйланиб ўтирибди. Нималарни ўйляяпти экан? Нега дарс тайёрламаяпти?

— Опа, эртақ айтиб беринг, — деб сўрадим секин.

Опам менга ўгирилиб қаради. Кейин қаламини қўйди-да, ёнимга келиб ўтирди.

— Уйқунг келмаяптими?

— Ҳа.

— Ундай бўлса, ёнбошлаб ётгин-да, кўзингни юм. Мен сенга битта янги эртақ ай-

тиб бераман. Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим замонда Эркин деган бир йигит бор экан...

Негадир қўшни қишлоқлик Эркин ака кўзимга кўрингандек бўлди. У Саломат опам билан ишлайди. Ҳар куни бизнинг кўчага келади. Қизиқ, доим велосипедини миниб келади-да, уйимизга мўралаб ўтиб кетади. Нега бундай қиларкан?

— Опа, нимага анави Эркин ака бизнинг кўчага келаверади-а?

Опам менга ажабланиб қаради:

— Ахир сен эртак эшитаман, дегандинг-ку!

— Хўп, эшитаман, — дедим-у, «нимага жавоб бермади-я?» деб ўйлаб қолдим. Кейин эртагини давом эттираётган опамдан яна сўрадим:

— Опа, нега у ҳадеб бизнинг уйга мўралайверади?

Опам менга қараб оҳиста жилмайди-да:

— Қараяптими? — деб сўради.

— Ҳа, — дедим, — мўралагани мўралаган.

— Уғрига ўхшаб-а? — деб кулди опам.

Қизиқ, нега энди ўзи сўраб қолди? Ё буни ўзи ҳам билармикан?

— Опа, ё Эркин аканинг сизда бирор нарсаси борми?

— Ҳа... дафтари бор, — дея опам сочимни силаб қўйди.

— Қанақа дафтар?

— Қанақа дейсанми? — Кўнгил деган дафтари.

Опам менга қараб кулди-да, юзлари қизариб кетди. Кейин бошимни кўрпага бур-

қаб, қучоқлаб олди. Анча қийнаб қўйиб юборди-да, юзимни очди.

— Янги эртагимни билар экансан-ку, *пучқвой, энди бошқасини айтиб бераман, хўпми?

Мен ҳайрон бўлдим. Опамнинг сирли гапига тушунолмай, эртагига қулоқ тутдим. Бироқ, билмадим, бу гал битта эртақ тугамасданоқ ухлаб қолдим шекилли...

Эрталаб уйғонсам аллақачон қуёш чиққан, очиқ деразадан юзларимга нур қадалар эди. Бир вақт қўйнинг маърашию қўзичоқнинг қўнғироқдек овози эшитилди.

— Турмайсанми, Умиджон, даданг сенга қўзичоқ олиб келди, — деди ойим деразадан бошини суқиб.

Ташқарига отилдим. Дадам она-бола қўй олиб келибди! Чопиб бориб қўзичоқнинг оёғидан ушлаб олдим. У бир силтаниб қўлимдан чиқиб кетди.

— Умиджон, аввал ювиниб, чойингни ичволсанг-чи, — деди ойим айвондан туриб.

Шоша-пиша ювиниб, бир пиёла чой ичдим у қўйни кўчага етакладим. Қўзичоқ дикир-дикир сақраб онасига эргашди. Ариқча ёқалаб уларни ўтлата бошладим.

Кимдир отимни айтиб чақиргандек бўлди. Қарасам, анча нарида қўшни қишлоқлик ўша Эркин ака турибди, мени имлаб чақирди. Қўйни дарахтга боғлаб, олдига бордим.

— Умиджон, опангни яхши кўрасанми? — деб сўради Эркин ака.

Мен бош ирғадим.

— Айт-чи, сир сақлай оласанми?

— Ҳа.

— Ундай бўлса, мана бу хатни опангга бериб қўй, хўпми?

Мен «хўп» дея хатни дўппимнинг ичига солиб, бостириб кийиб олдим.

— Узига бериб қўяман, — дедим жиддий оҳангда.

— Ҳатто ойинг ҳам кўрмасин, — Эркин ака шундай деди-ю, шағал ётқизилган кўчадан велосипедини физиллатганча жўнаб кетди.

Шу дақиқадан бошлаб ўзимни катталардек сеза бошладим. Ахир, биров менга ишониб хат бериб кетди-я! Мен энди уни ҳеч кимга билдирмай опамга топширишим керак. Опам қачон келаркин? Мен унинг тезроқ келишини, унга хат бериб қувонтиришни истардим. Лекин опам ҳадеганда қайтавермади. Дўппимни беш-олти марта қўлимга олиб, хат жойида турибдими-йўқми, деб қараб қўйдим.

Бир вақт опам кириб келди. Дабдурустан таниёлмай қолдим. У сариқ атлас кўйлақда, сочини битта қилиб ўриб, оёғига оқ баландпошна пойафзалини кийиб олган эди. Юзлари қизариб, тишлари оппоқ ярқираб турибди. «Опам чиройли экан», деб ўйладим. Кейин хат эсимга тушиб, уни секин уйга имладим. Орқамдан эргашди. Изма-из кирган опамга хатни бергач, зўр ишни дундириб қўйган одамдек қўлимни орқамга қилган кўйи унинг менга нимадир дейишини кутиб турдим.

Опам хатни кўрдию юзлари қизариб кетди, кейин менга қаради:

— Ҳумид, жо-он ука, бировга айтмагин-а? — деб ялинди.

Мен «хўп», деб даҳлизга чиқдим. Кейин эшикнинг тирқишидан секин мўраладим. Опам хатни ўқир, ўқиган сари юзига кулги ёйилар, қўллари титрагандек бўлар эди. Бир пайт хатни ўқиб бўлди шекилли, уни кўксига босиб, кўзларини чирт юмди. Қизиқ, нега бундай қилаётган экан? Ё қоғоздаги нарсани ёдлаяптими? Ҳалал бермай, деб чиқиб кетдим.

Кечқурун опам дарс тайёрламай, нималарнидир ёзди. Ёзгани ўзига ёқмади шекилли, гижимлади, бунга ҳам қаноат қилмай йиртиб ташлади. Яна ёзди. Бу сафар маъқул бўлди шекилли, тўрт буклаб конвертга солди. Кейин столи тортмасидан ўзининг яхши кўрган расмини олди-да, бирпас у ёқ-бу ёғини кўриб, уни ҳам конвертга жойлади. Конвертни елимлаб, китоб орасига солди ва менга ўгирилди. Мен ҳеч нарса кўрмагандек шоша-пиша кўзимни юмдим. У оёқ учида секингина бориб каравотига чўзилди, шифтга термилганча ўйга чўмди.

Ғалати-я опам. Нега дарс тайёрламаяпти? Хатни кимга бераркин? Эркин акагами? Расмини нега солиб қўйди бўлмаса? Агар Эркин акага бўлса, ўзим олиб бориб берардим.

Уртадаги бу югурдакликдан роса хурсанд бўлсам-да, аммо «Нега улар хатни бир-бирларига ўзлари бериб қўяқолишмас экан?» деб ажабланардим. Хат ёзишмай гаплашиб қўяқолишса ҳам бўлади-ку! Ахир, иккаласи бир мактабда ишлайди. Ҳар қалай, хатда нима ёзилганини билмасам ҳам, ўзимни каттакон бир ишни дўндираётгандек ҳис қилардим.

Бир кун опамнинг дугонасиникида тўй бўлди. Ойим опамни ёлғиз юборгиси келмай мени ҳам қўшиб жўнатди. Болалар билан тўйхонада ўйнаб юрган эдим, кимдир кўчада биров чақираётганини айтди. Чопиб чиқсам — Эркин ака.

— Умиджон, Саломат опангни чақириб қўйгин... — деди у.

Мен ўз акамдай бўлиб қолган Эркин акага «хўп», дедиму бир тўда қизлар орасидан опамни чақириб, унинг илтимосини айтдим. Опам секин кўчага чиқиб кетди. Ойим мени пойлоқчиликка қўйгани учун у билан изма-из юра бошладим. Мана улар — катта мажнунтол тагида ёнма-ён туришибди. Мен нафасимни ютиб девор панасида уларни кузата бошладим.

— Саломат, соғиндим.

— Ахир, ҳалигина мактабда учрашган эдик-ку?

— Мактабда иш юзасидан, бу ерда...

— Бу ерда-чи?

— Бу ердами?

— Ҳа.

— Айтаверайми?

— Айтинг.

Шу пайт чўлп этган товуш, кейин одамнинг аразлаган овози эшитилди.

— Вой, уятсиз, бу нима қилганингиз, қўйворинг!..

Бир вақт уларнинг бири йўқ бўлиб қолди. Қарасам, опам нарироқда чопиб кетяпти. Эркин ака эса: «Саломат, эртага кечқурун сой бўйида кутаман», дея шивирлаб қолди.

Опам шу бўйи тўйдан қайтгунимизгача

менга қарамади. Фақат тўй тугаганда дугоналари билан чиқиб, «Умид, кетдик», деди холос. Нега менга қарамади экан? Ё боя пойлаб чиққанганими кўриб қолдимиз? Йўқ, кўрмаган эди шекилли.

Эртаси машаққат билан кунни кеч қилдим. Узини кўярга жой тополмаётган опамни кузата бошладим. У эшикдан чиқиши биланоқ изидан «пойлоқчилик» қилиб, сой бўйига бордим. Лекин муддаомга эришолмадим. Чунки Эркин ака сой бўйига келмади. Опам қайтишда юм-юм йиғлаб келди. Фақат уйга яқинлашгандагина ариқчада юз-кўзини ювиб, хонасига кириб кетди.

Қишлоғимизга тез-тез келадиган Эркин ака энди негадир кўринмай қолди. Менинг хат ташувчилик вазифам ҳам тугади. Эркин акани шу бўйи бир ҳафтадан кейин кўрдим. Уша куни у нариги кўчадаги магазинчининг уйи олдида бир қиз билан гаплашиб турарди. Сочи елкасига ёйилиб тушган, калта кўйлакли бу қиз магазинчиникига шаҳардан меҳмон бўлиб келган эди. Унинг Эркин акага кулиб гапириши менга ёқмади. Қишлоғимиз қизлари бунақа очиқ-сочиқ кулишмайди. Эркин ака эса қизнинг қўллари-дан ушлаб-ушлаб кўяр, у уялмай ҳирингларди. Шу пайт кўча бошида уларни кузатиб турган Саломат опамга кўзим тушди. Опам бирдан юзини кафти билан беркитди-ю, орқасига қарамасдан чопиб кетди. Лекин Эркин ака опамни кўрмади...

Уша кундан бошлаб Эркин акани ёмон кўриб қолдим. Нега ҳам ёмон кўрмай! Ахир, опам уни деб йиғлаяпти-ку! Уни деб дарс тайёрламай қўйди-ку!

Эркин ака опам имтиҳонларидан қутулиб, учинчи курсга ўтган кунларнинг бирида тўсатдан яна қишлоғимизга келиб қолди. Ҳар галгидай мени имлаб чақирди. Истар-истамас олдига бордим. «Ҳеч ким кўрмасин», деб яна хат берди. Нима дейишимни билмай гарангсидим. Менга қолса, хатини олиб бориб бермасдим. Лекин, опам хурсанд бўлар, деган умидда хатни индамай олдим уйга чопдим.

Уйга кирганимда опам хомуш ўтирганча китоб варақларди. Хатни секингина олдига қўйдим. Опам бир хатга, бир менга қаради. Хатни олди-ю, ўйланиб қолди. Кейин аста-секин йирта бошлади. Кўзлари ёшланди... Ўқиётган китоби орасидан бир қоғоз олди-да, қўлимга тутқазди.

— Опа, ўша дафтарини ҳам қайтариб беринг, энди келмасин, — деб ялиндим.

Опам менга ёшли кўзлари билан маъюс ва ғамгин кулиб боқди.

— У нарса... мана шу хатнинг ичида, олиб чиқиб берақол... — деди.

Мен яна кўчага қараб чопдим. Чопар эканман, «Шу кичкина конвертга сиғадиган кўнгил деган дафтарни у нега бунча сақлади экан?» дея ўйлардим. Хайрият, опам уни қайтариб берди. Энди Эркин ака келмайди. Мен опамни хафа қилган бу йигитнинг қишлоғимизга қайта келишини сира-сира истамасдим!..

ДУСМАТ ЧОЛ

ДўсMAT чол эски «Запорожец»ини оқсоқланиб юриб ювар экан, койинарди: «Қаттанам ўша жиблажибонни машинага олақолдим-а!.. Ҳам у кишимни манзилига элтиб қўяйину, ҳам аччиқ гапини эшитайин. «Қари тулки» деди-я! Вой баччагарей! Машинага чиққанингдан кейин эл қатори ҳақини тўла. Бир сўмга оғринсанг, нима қиласан чиқиб».

ДўсMAT чол оғзидаги носни жаҳл билан тупурди. Бодраб чиққан нос доналари ҳозиргина ювилган машинага чиппа ёпишди. «Ҳе, падарингга лаънат, ҳаммасидан чарчадим». Бу гапни чол машинасига қарата айтдимива ёки анави «жиблажибон»гами, билиб бўлмасди.

У қўлидаги латтани жаҳл билан челақка ташлади. Чорпоя четига бориб омонат ўтирди. Машинага тикилганча ўйга толди...

Аслида-ку ўғли олиб келадиган пулни олиб турса бу машмашалар йўқ эди-я. Лекин олмайди. «Хотининг барибир билиб қолади, яхшиси қўлига олиб бориб бер, мендан хавотир оловурма», деб доим ўғлининг қўлини қайтаради. Уша пулларни олиб анави Қарим писмиқларга ўхшаб чойхонада ястаниб ўтирса ярашмасдимиз?! Ярашарди! Уғли

берадиган пулни олмаслигининг яна бир сабаби бор. У хотинидан қўрқади. Пулни яшириб, отасининг кўнгли учунгина олиб келади. Отасининг бир оғиз «йўқ» дейиши биланоқ пулни чўнтагига солади. Дўсрат чол: «Эҳ, ювошгина болагинам-а, хотиннинг қули бўсан-қопсана», деб ўғлига ачинади.

Эҳ, унга қолса аккумулятори кучдан кетган, «сафари қариган» машина билан киракашлик қилиб, анави «жиблажибон»лар билан айтишиб юрармиди. Яна оппоқ соқоли билан-а! У тенги чоллар чойхонада ошхўрлик қиляпти. У ҳам ошхўрлик қилишни, товоқ тагини тўқсон беш чой қуйиб айлантриб ичишни ёқтирмайдими? Ёқтиради! Лекин... Ҳа, ана шу «лекин»и бор-да. Бўлмаса...

Дўсрат чол ҳамёнини кавлаб тартибсиз ва гижимланган пулларни тахлаб санади. Жами ўн олти сўмлик кира қилибди. «Чакки эмас. Олти сўм бензинга, уч сўм электрга...» У пулларни тақсим қилиб бир ҳафталик тирикчилигига етадиган пулни бошқа кассасига солди.

У бир пиёла аччиқ чой ичгиси келиб чойхонага — гузар бошига йўл олди. Чойхонада бир-икки ёш-ялангни ҳисобга олмаса, асосан тенгқурлари ўтиришарди. Кунда-шунда «мижоз» Қарим писмиқ ҳам одатдаги жойида... «Энасининг уйидай ётиб олганичи», ўйидан ўтди Дўсрат чолнинг...

У ҳамсоялари билан саломлашиб, уларнинг ёнидан жой олди. Чойхоначи бола келтирган чойни уч марта қайтарди. Бир пиёла қуйиб лабига олиб борди-ю, ўзига тикилиб ўтирган Қарим писмиққа кўзи тушди.

— Ҳа, мунча кўзийни лўқ қиласан, бир нарсани кўриб қолдйми? — деди жаҳл билан.

Карим писмиқ бунга жавобан кинояли кулиб, совиб қолган чойини секин хўриллатиб симирди. Дўснат чолнинг бундан баттар газаби қайнади. «Ҳе, аблаҳ, гапир кўнглингга қелганини, нима қиласан бу мараз кулгинг билан аччиғимни чиқариб».

Карим писмиқ ёе йилтиллаб турган мўйловини силади. Яна кўз қири билан Дўснат чолга қаради. Дўснат чол ундан юзини ўгириб олди. «Кўзларинг тешилсин илойим, кўкрагингдан тушмайдиган анави орденни кимнинг кўксидан юлиб олган бўлсанг ўшанинг уволи тутсин сани...»

Дўснат чол беихтиёр ичида койиниб чоллар суҳбатига қўшилди.

— Асқарали, бу телевизорни кўряпсанми? — сўради Нурмат соқолини тутамлаб.

— Ҳа, кўряпман, бу, Американи айтаман, нима керагикин-а, унга, — тушунмай сўради Асқарали.

— Шуниям памига етмайсанми, яна урушга борганмиша бу кишим, — деди Нурмат ва ўз билгича тушунтира кетди: — Биззи ўраб ўзига мустаҳкам қўрғон қивомоқчийди, билдйми? Агар афғонга ҳужум қилса ҳам халқига азоб, ҳам бизга хавф. Ҳовли олма қўшни ол, деганлар, Аскарвой, биз яхши қўшни топиб ёрдам қўлимизни чўзсак америкаликларга ёқмаётибди...

— Ҳа-а, шундайми, ҳалиги халқаро аҳволда чиқадиган домла Хитой, Эрон деган гапларниям гапиряптими? Ке энди танбех

бермай айтовур, қулоғим оғирлигини биласан-ку, ахир...

Нурмат бунгаям ўз билганича жавоб берди.

Дўснат чол ҳам ҳар куни халқаро аҳволни кўради, уруш оловини ёқмоқчи бўлганларга нафрати қўзийди. «Хў ўша урушни тусаб қолган сенларни...» дея оғзига келганини қайтармай яниб юборади. Бошқа каналга бурайди. Ахир ҳайҳотдай ҳовлида бир ўзи нима ҳам қилсин. Нимаики бўлса кўраверади. Фақат у ўзи гувоҳ бўлган ҳақиқий урушнинг сохта нусхасини кўришни истамайди. Дўснат чол уриш нималигини яхши билади. Униям анави Қарим писмиқ тақиб юргандақа иккита ордени, учта медали бор эди. Лекин «топиб» ёки бировнинг кўксидан «юлиб» олмаган эди, қон кечиб, қон тўкиб олган эди... Уруш экан-да, яраланиб, госпитал-госпитал кўчавериб, орденлариниям, бошқа ҳамма ҳужжатлариниям йўқотиб қўйди. Хизматимни миннат қилиб, орденларимни қайтариб беринглар, дейманми деб бирон жойга учрамади ҳам. Ҳужжатнинг нусхаларини топганда ҳам ҳозир камида иккинчи группа инвалид бўлиб салкам юз сўм пул олиши мумкин эди. Кампирининг қистови билан бир гал нафақа олишга ҳаракат қилди. Лекин, баданидаги ўқ излари инобатга ўтмади... Текширган одамнинг, «қаерда ярадор бўлгансан, ҳужжатсиз, справкасиз қайдан биламиз», деган гаплари эт-этидан ўтиб кетган бўлсаям ўзини босди, қайта ўша остонага қадам босмай қўйди... «Умрнинг ярмига завол бўлган бадандаги ўқлар, осколкалар инобатга ўтмайди-ю, бир шапалоқ қоғоз...»

алам билан кўнглидан ўтказди Дўснат чол.

Карим писмиқнинг хурраги Дўснат чолни ўйдан чалғитди. Чойхонадагиларнинг нигоҳи ўша ёққа оғди. Дўснат чол ўтиролмади, унинг устига бостириб борди.

— Хў писмиқ, энангни жойимас бу, тур уйингга бориб ухла... — Дўснат чол шундан деб уни туртиб уйғотди. Карим писмиқ кўзини очиб жойига қайтиб ўтирди-да, унга ёмон ўқрайиб қаради. Тилига келган аччиқ гапларини одатдагидай тиёлмади:

— Ётамиз-да, сенга нима, вақтида хизматти қиганбиз, ўтказиб қўйганбиз, мана ишонмасалар, — у орденига ишора қилди, — сенга ўхшаб киракашлик қилаётганимиз йўқ, давлатти ҳалол пулини оляпмиз. Қани, ўтказиб қўйган еринг бўлса, кўрсат орденийни...

Дўснат чолнинг юзига иситма тепди. Ғабдан қони қайнади, қўллари асабий титрай бошлади. Шахт билан ўрнидан турди-да, Карим писмиққа яқин бориб, яктагининг олдини катта очди. Унинг бадани ўқ изларидан чўтирлашиб кетган эди...

— Мана орденларим, мана ҳужжатларим... Сен нимани кўрдинг ўзи... Қайси марднинг кўксидан юлиб олдинг буни... Фамилиянг Байжиев эмас, Байжонов эди-ку!.. — Дўснат чол кўкрагига муштлади, — урушга бориб биттаям ўқ емаганингга ҳайрон қоламан сен аблаҳни...

Дўснат чолнинг рангги оппоқ оқариб кетган, кўзлари даҳшатли пирпирар, Каримни еб қўйгудай тикилиб турарди. Ҳозир унинг қаршисида Карим эмас, худо урган ваҳший немис аскарлари тургандай туюларди. Унинг

алами келарди. «Одамни қадри орден билан ўлчанармиш-а!.. Ҳе, ўша уруш кўрмай орденли бўлиб қолгай сани бетингга...»

Дўснат чол ғазаб билан ташқарига отилди. Уйга ҳам кирмай салкам беш чақиримли район марказига пиёда тушди. Бирдан кампирини эслади. «Эҳ, Мадинагинам... ази-зам... Нега мени ёлғиз ташлаб кетдинг... Мениям ўша тинч оромгоҳингга олиб кетсанг бўлмасмиди... Дарё эдинг, кампир, дарё-эдинг... Сал бўлсаям ҳовримни босиб турардинг. Нимага яшаб юрибман ўзи!.. Мадинам... сенсиз жуда қийналиб кетдим... Ҳеч нарсага кўнглим тўлмайди, нимагадир... ўк-сигим келаверади. Йўқ, сен ўйлама, пенса омаганим учунмас, нима, битта қорним тўймай қолармиди. Битта қорғозчалик олишмаётгани алам қиляпти. Пенса беришмаса майли, лекин... қон кечиб, қон тўкканимга одамлар иснод келтирмасинлар. Қарим писмиққа ўхшаганлар пенса омасанг қаторданам чиқариб қўйишяпти... Мадинагинам, айт, нима қилай? Ҳозир тўғри докторга бораман, комиссия қил дейман, урушда қатнашганимни исбот қилиб, группага ўтказ дейман, нима дейсан-а?!»

Дўснат чол шахт билан юриб борар, қошлари чимирилган, шамоя яктагининг барини ялаб орқага тортади. У атрофидан ўтаётган машиналарга ҳам, одамларга ҳам лоқайд эди.

Район марказидаги поликлиникада инвалидлар билан иш олиб борувчи ВТЭК раиси — ёшгина йигит уни хушмуомалалик билан кутиб олди. Стулга таклиф қилди. Кейин «хизмат» дегандай унга тикилди.

«Аввалги гал келганимда бошқа одам эди шекилли, буниси янги кепти-да», деган ўй ўтди Дўснат чолнинг бошидан ва келишидан мақсадини айтди.

— Бу отажон, ҳеч қанақа ҳужжат-пужжатингиз йўғакан-у, буёғи қандоқ бўларкин? — деди йигит бир оз ўйлангач.

— Мен бир саводсиз одам бўлсам, бир йўлини қиласан-да энди, ўғлим, — Дўснат чолнинг бутун умиди ундан эди.

— Бир йўли бор, лекин... — йигит «айтсамми-айтмасамми» дегандай тўхтаб қолди.

— Айт, айтовур ўғлим...

— Сиз учун майли отажон, бира-тўла иккинчи группа қилиб беришим ҳам мумкин, лекин... Уч-тўртта одам имзо чекиши керак. Шуларга... мушук бекорга офтобга чиқмайди, дегандай...

Дўснат чолнинг ғазаби қайнаб, қони қизиди. Лекин ўзини босди.

— Шу ўғлим, жамғармам озроқ эди-да, очигини айтовур-чи, балки қурбим етиб қолар...

— Кўп эмас, шу... беш юз атрофида... Пенсани олсангиз кўрмагандай бўпкетасиз...

Дўснат чолнинг юраги зирқираб кетди. Баданлари совиб, музлаб қолгандай бўлди. Кўз олди хиралашиб, асаблари ниҳоятда тараңг тортилди.

Шундай бўлса ҳам ўзини қўлга олиб деди:

— Бу ерда қандоқ бўларкин, ўғлим, ташқарига чиқсак нима дейсиз.

Бу гап йигитга маъқул тушди. Халатини ечиб вешалкага илгач чолга эргашди. Дўснат чол поликлиника қаршисидаги ресторан-

га қараб юргач йигитнинг юзи ёришди: «Чол бу томондан ҳам эрийдиганга ўхшаб қолди-ку», ўйидан ўтди йигитнинг.

Дўснат чол холироқ жойдаги столга ўтириб официанткани чақирди. Закускаси билан яримта ароқ буюрди. У ароқ ичмай қўйганига хийлагина вақт ўтган бўлса-да, ҳозир кўнгли тусаб қолган эди.

— Отахон, мен хизматта эдим, қандоқ бўларкин?

— Ҳа энди, ўғлим, — кулди Дўснат чол, — пенсани олдиндан ювмасак сиззи олдийизда уятли бўламиз-ку!

Ароқни Дўснат чолнинг ўзи қуйди. Қуйганда ҳам қадаҳларни чоч қилиб қуйди. Узи бир кўтаришда бўшатиб, йигитни ҳам ичишга ундади. Чол йигитни зериктириб қўймаслик учунми уруш хотираларини сўзлай бошлади:

— Мен немисман урушдим. японминан урушдим...

Шишани бир зумда бўшатишди. Йигит ароқнинг таъсириданми, энди ошкора сўрай бошлади.

— Чўзманг-да энди, отахон, у-узатинг, — унга томон энгашди йигит ва стол тагидан қўлини чўзди.

— Қўрқма, бе-бераман, лекин ҳо-зир ўзимдамас, юр.

Дўснат чол ароқ ҳақини столда қолдириб, ташқарига йўналди. Йигит ҳам унинг орқасидан эргашиди. Дўснат чол йўл четида тўхтаб турган таксига аввал йигитни ўтқазди, кейин ўзи ўтирди: — Адирга ҳайда, — деди.

— Адирда нима қиламиз, — ҳовлиқди йигит.

— Уйим ўшақда, қўй гўштига т-тобинг қ-қалай? — чол ароқ таъсиридан бир оз тилидан адаша бошлаган эди.

Дўсмат чол уруш хотираларини сўзлашда давом этди.

— Биласанми, урушда ҳ-ҳар бало б-бўлади. Дрезденда ё-ёнаётган уйдан бир чолни о-опичлаб о-олиб чиққанман. У чол — немис эди. Н-немис бўлса нима, ахир уни урушга а-алоқаси йўқ эди-да. У-ўшанда сендақа ё-ёш эдим...

Такси адирга етиб келди. Аммо бу ерда ҳеч қандай уйнинг йўқлигини кўрган йигитнинг ҳайронлиги ошди. «Ахир, бу ерда нима бор менга».

Дўсмат чол таксига қайтиш пулини ҳам бериб жўнатиб юборди.

— Қани юр-чи, аввал гўшт ёб-б олайлик, — у адир тепасига оғир-оғир қадам ташлаб юрди. Йигит ҳам беихтиёр унга эргашди.

Тепаликка чиқишди. Дўсмат чол бир зум карахт турди-да, бирдан камзул-кўйлақларини ечиб улоқтира бошлади. Унинг кўзлари қаҳр билан ёнарди. Унинг важоҳатини кўрган йигит қўрқиб тислана бошлади.

— Қўрқма, берироқ кел, қани...

— Нима қилмоқчисиз, отахон, сизга нима бўлди, шайтонга ҳай беринг... — йигит бу воқеадан гангиб қолган эди.

— Нима?! Шайтонга ҳай беринг! Сенга-я! Сен шайтонга-я! Йў-ўқ, сен шайтон ҳам эмас, немиссан! Сен фашистсан!

Дўсмат чол унга хезланиб юра бошлади:

— Ке, қўрқма, жа-а нари борса куч си-
нашиб кўрамиз-да-а. Қ-қани к-келақол... —
чолнинг асаблари таранг тортилган, қўлла-
ри, гавдаси асабий титрар, кўзлари ўт бў-
либ ёнар эди.

Йигит қўрқиб кетди. Аввал секин-секин
тисланди, кейин тез-тез юриб кета бошлади.
Чолнинг чопганини кўргач қоча бошлади. У
қоча туриб, «ота, эртага боринг, ишингизни
т-тўғрилаб бераман», дея бақирди.

Дўснат чол чопиб кета туриб тойилди-ю,
ерга гурс йиқилиб, беш-олти марта думалаб
кетди. У бошини базўр кўтариб қараганида,
йигит ҳамон қочиб кетаётган эди. Энди ун-
га етиб бўлмасди...

Дўснат чол ўтирган ўрнида бошини қуйн
эгиб йиғлай бошлади. Ҳеч йиғламайдиган,
қаҳри қаттиқ одам, ҳозир бўлиб ўтган во-
қеалар ва ароқнинг таъсиридан йиғларди.
Унинг унсиз йиғлашидан гавдаси силкинар,
узала ташлаган оёғи бир меъёрда тебранарди...

У шу кўйи узоқ ўтирди. Кун тиккага ке-
либ унинг яланг бошини қиздира бошлади.
Чол ўридан туриб кийимларини олди.

У камзулининг баридан ва кўйлагининг
енгидан ушлаб судраб кетар экан, ўзича пи-
чирлаб борарди:

— Мен н-немисман у-уришганман... япон-
минан уришганман... Лекигин анави писмиқ-
дай ватанимга, д-дўстларимга хи-ёнат кима-
ганман... Орденларим бор эди, медалларим...

Шу куни кечқурун Дўснат чол чойхона-
да кўринмади. Ҳамсоёлари ҳайрон бўлиб
ҳар хил тахмин қилишди. Лекин шу топда
Дўснат чолнинг бирдан-бир дардкаши — хо-
тини қабри устида кўз ёши тўкиб ўтиргани-
ни ҳеч ким хаёлига келтирмади...

РАВШАННИНГ ОПОҚ БУВИСИ

Равшан бувиси келгани ҳақидаги хабарни тумтайибгина эшитди. Бувисининг олди-га чиқишни ҳеч ҳам истамеди. Аммо хоҳласа-хоҳламаса барибир чиқиши керак. Бўлмаса бувисининг ўзи кириб келади унинг олдига. Кейин ҳар кунгидай тергашлар, сўроқлар...

Равшан скамейкада ўтирган бувисини кўрди-ю, юраги сиқила бошлади. Доим шунақа: мана шу бувисини кўрди дегунча Равшаннинг ранг-қути ўчиб, юраги муз теккандай сесканиб кетади. Унинг кўзларида... унинг кўзларида қўрқинчли нарсалар кўрингандай бўлади... Бир қўлида ҳасса, бир қўли эса доим белида юради. Тиришган юзлари опоқ бувисиникидай қизил эмас... Қишлоқдаги опоқ бувиси уни ҳечам хафа қилмайди. Уни ҳадеб тергайвермайди, нуқул ширинлик билан сийлайди. Аясининг онасида, уни «болагинам боласи» деб суйгани-суйган.

Бувиси эса... Ҳозир: «юр, дадангга олиб кетаман», деб ҳол-жонига қўймайди. Лекин аяси дадаси билан уришиб қолган. Ҳозир унинг бошқа дадаси бор. У ароқ ичмайди, уни урмайди. Бу дадаси шунақаям меҳри-

бонки, қани энди доим ёнида бўлса. Иложи йўқ-да. Бу ёқда боғчаси бор, кейин дадаси ҳам ишга бориши керак. Фақат кечқурунлари бирга бўлишади, холос. Ҳар куни дадаси билан зериккунича роса ўйнаб, шундан сўнггина тинчиб ухлайди. Эрталаб ҳам дадаси уйғотади, бадан тарбия қилдиради, бирга чопишади. Мана шундай пайтларда Равшан беихтиёр ўйланиб қолади. «Нега дадалар, бувилар ҳар хил бўлар экан-а? Ҳаммаси опоқ бувимдай, мана бу дадамдай бўлса қандай яхши эди!..»

Равшан бувисига яқинлашиб салом берди.

— Вой саломингдан бувинг айлансин, болагинам, мунча озиб-тўзиб кетмасанг-а! Сени ким шу аҳволга солиб қўйди, қўзичогим? Шу бугуноқ сени дадангга олиб кетман, — деди бувиси ва кейин дадаси унга атаб велосипед олиб келганлигини айтиб уни алдай бошлади.

Равшан бундай пайтларда уни бир вақтлар «ҳароми, туғилмай ҳар бало бўлгур шумоёқлар», дея қарғайдиган бувисига сира ҳам ўхшатолмайди. Уша пайтларда бувиси ҳеч бунчалик меҳрибон эмас эди-да! Нега энди бошқа дада топганида бунақа яхши гапиради? «Ё бу дадам унга ёқмаяптими-кан?»

— Овқат-повқат беришяптими ўзи сенга ё ўзлари оғиз-бурун ўпишиб ёғ босиб сени четга суриб қўйишдими-а, Равшанжон?

Равшан бувиси атайин сўраётганини билди. Бувиси унинг аяси билан дадасини ёмонлашини истайди. Аммо Равшандан ях-

ши жавоб олгач, уларни ўзи ёмонлашга тушади. Бу гал ҳам шундай бўлди.

— Биладан аянгни, менданам, ўғлимданам нега айнаганини? Айтдим-а, бу нимага ҳадеб жанжал кўтаради, нимага ўғлимга мени чақиб ёмонлайди, деб, гап бу ёқда экан-да. Мўлжаллагани бор экан-да, яшшамагурнинг. Боламни содда-мўминлигидан фойдаланибди-да, ялмоғиз... — Бувиси бу гапларни Равшаннинг боғча опаси эшитсин, деб атайин баланд овозда гапирарди: — Биладан, турмушларинг хароб. Мени куйдириш учунгина ўзларингни зўрлаб яхши кўрсатасанлар, ҳа, биладан... — бувиси беихтиёр Равшаннинг елкаларидан ушлаб қаттиқ силтай бошлади.

Равшан кўрққанидан йиғлаб юборди. Боғча опаси югуриб келиб уни бувисидан тортиб олди-да, бағрига босди.

— Нимага гўдакнинг дилини оғритасиз?! Унда нима гуноҳ, уйига боринг, ота-онасига гапиринг. Бола бечорани эзиб юбордингизку. Ҳар келганингизда шунақа қиласиз. Уятмасми кап-катта хотин. Боринг чиқиб кетинг, бошқа келманг унинг олдига...

Боғча опа Равшанни етаклаб ичкарига олиб кирди. Уни ўз жойига ётқизар экан, пешонасини меҳр билан силади:

— Хафа бўлма, ўғлим, энди бувинг ҳечам келмайди, келсаям киритмаймиз, бўлди. Йиғлама энди, — боғча опа шундай деб чиқиб кетди.

Аммо Равшан ичидан отилиб келган йиғини тўхтатолмади. Бошини ёстиққа буркаб ўксиб-ўксиб йиғлайверди. Бувисиникида ўтган кунларини эслади...

Аяси мактабда, дадаси заводда ишларди. Ушанда Равшан тўрт ёшда эди. Дадаси ҳам, аяси ҳам ишдан кеч келишарди. Дадаси ишдан келганда негадир доим жанжал бўларди. Бунга бувиси сабабчи эди. Дадаси бувисининг «хотининг ўзбошимча, бўлар-бўлмас нарсага мактабдан бери келмайди... ноним ёпиқсиз қолди... кирим ювиқсиз...» деган гапларини жимгина сузилиб тинглардида, уйга кириб яна ароқ ичарди. Бир оз аяси билан жанжал қиларди-да, кейин уни ура бошларди.

Ана шу қилмишлари учун Равшан дадасини ёмон кўриб қолган, шундай ёмон кўриб қолган эдики, ҳатто «ишдан келмасайди», дея умид қиларди. Сўнг «нимага бувим аямни дадамга ёмонлайверади? Нимага бувим билан дадам аямни ёмон кўришади? Дадам нимага кўп ароқ ичади?» деб ўй ўйлаб адоғига етолмасди. Мурғак қалб буни тушунишга ожизлик қиларди.

Дам олиш кунлари дадаси ҳам, аяси ҳам ишга боришмайди. Равшаннинг ҳам борчаси дам олиб, у кун бўйи нима қилишни билмай гарангсиб юрарди. Кўчага чиқиб болалар билан қўшилиб ўйнолмас, ўйнаса ҳам аясидан негадир хавотирга тушиб дарров уйга қайтарди. Агар шунда бувиси кўриб қолса:

— Ҳой тинчимаган ер юткур, бор кўчага чиқиб ўйна, уйда пишириб қўйибдимми сенга, худо олгур, — дея қарғарди уни.

— Ая, қўйинг уни қарғаманг, — аяси зўрға шундай дея оларди. Буни Равшан аясининг шикаста овозидан илғаб оларди.

— Хо-о, сизга тегиб кеттими?! Ичингиз

оғридими! Ана шунақа бўлади бола. Сиззи эришгизам мени болам, уйда ўтириб кирини ювинг, овқатини беринг, мундоқ хотинга ўшаб...

— Қиляпману ая... — эътироз билдирди яна зўрға аяси.

— Хо-о, ҳали миннатам қиламан денг, ҳаппа-ҳали ўғлим кесин, бир айтиб таъзирларингни бердирмасам юрганаканман...

Бувиси шундай дея ғингшиб кетаркан, мабодо йўлидан Равшан чиқиб қолса, «Э-э, нари тур ҳароми», дея қарғаб хассаси билан туртиб ўтиб кетарди.

Равшаннинг бундай пайтларда хўрлиги келар, секин ҳовли бурчагидаги ўрик остига ўтиб ўксиб йиғлаб оларди. Аясининг олдида йиғламас, чунки у ҳам кўшилиб йиғлашини биларди. Аммо Равшан аясининг йиғлашини ҳечам истамасди.

Шундай аҳволга тушганида Равшан қишлоқдаги опоқ бувисини қаттиқ кўмсайди. Унинг иссиқ бағри, мулойим сўзлари, пахтадай юмшоқ кўллари бирам роҳатбахшки. бунини фақатгина Равшан ҳис қила оларди. Аясига, «ая, опоқ бувимга кетайлик», дея илтижо қилганида, аяси, «сабр қил, ўғлим. балки ҳаммаси яхши бўлиб кетар», дея унинг бошини силарди.

Равшан аясининг бувисиникига кетмаслиги сабабини билмасди. У фақат бир нарса-ни орзу қиларди: «ҳамма бувилар, ҳамма дадалар яхши бўлсайди...»

Бир куни Равшан боғчадан келганида, уйлариининг олдида катта юк машинаси турарди. Машина тўла кўрпа-тўшак, шкаф ва

яна кўп нарсалар. У эшикдан кириб бориб аясига рўбарў келди.

— Ая...

Аяси уни қучиб кўтариб олди. Шу ердаги беш-олти киши ҳам улар билан чиқди. Орқаларидан бувиси: «қораларингни кўрмай, ялангоёқлар, ҳаромилар... Мени қаритдинг, шумоёқ, ўғлимни хароб қилдинг... Ҳали боламни шундай нозанинга уйлантириб таъзирингни берайки, кўролмасдан куйиб ўлгин...» деб вайсаб қолди.

— Боламми боласини бериб кет, уни опкетолмайсан, бер деяпман, бер...

Бувиси аясининг тиззасида ўтирган Равшаннинг қўлидан торта бошлади. Аяси Равшанни қаттиқроқ бағрига босди. Бувиси уни қўлидан қаттиқроқ тортди. Равшан чидаёлмай додлаб юборди. Одамлар етиб келишди. Аммо шу пайт Равшаннинг қўли қирс этиб кетди...

Равшан уёғини билмайди. Кўзини очса теңасида қишлоқдаги опоқ бувиси ўтирибди. Равшан опоқ бувисини кўриб қувониб кетди. «Опоқ буви» дея унга талпинди, негадир яна хўрлиги келиб йиғлаб юборди...

Уша тортқилаш пайтида Равшаннинг қўли чиқиб қолган эди. Анча вақт қўлини бўйнига осиб юрди. Кейинчалик тузалиб кетди. Кўчада болалар билан ўйнайдиган бўлди. Энди унинг аясидан кўнгли хотиржам эди. Чунки бу ерда аясини хафа қилишмайди!..

Бир куни уларникида тўй бўлди. Ушанда у олти ёшда эди. Уша кундан бошлаб у янги дадасиникида яшай бошлади. Аввалига ётсираб юрди. Ҳатто аясига, «янги дада ке-

ракмас, юринг, опоқ бувимга кетамиз», деб жуда кўп хархаша қилди. Лекин янги даданинг унга меҳрибонлиги, ширин муомаласи ота меҳрига ташна юрагини юпатди, Равшан кейинчалик унинг «янги дада» эканини ҳатто унутди. Бу ерда уни ҳеч ким хафа қилмайди. Равшан энди ҳеч кимнинг кўзига мўлтираб қарамайди. На бувисининг ва на дадасининг кўзлари қўрқинчли эмас эди бу ерда...

Лекин аяси негадир унга қаттиқ гапирадиган бўлиб қолди. Бу ўша — бувиси боғчага келган кунларида шундай бўларди. Равшан бувисининг боғчага келганини, ширинлик берганини айтганда аяси дастлаб индамай қўя қоларди. Аммо кейинчалик бувисининг гапларини оқизмай-томизмай айтадиган Равшанни, «бувинг билан тилларинг бир, сенлардан ўлиб қутулмадим, тирик қутулмайман», дея Равшанга қўпол гапирадиган, силтаб ташлайдиган бўлиб қолди. Дадаси, «қўйинг, болада нима айб», деса ҳам аяси тушунишни истамасди. Умуман Равшанни энди опоқ бувисидан бошқа ҳеч ким тушунмасди.

Равшан боғчага бувиси келганини яширадиган бўлиб қолди. Лекин аяси боғча опадан сўраб-суриштириб бувиси келганини барибир билиб оларди. Аяси боғча опадан бувисини сўраётганидаёқ Равшаннинг ранги докадек оқариб, вужудида қандайдир титроқ турар, шу зумда кўздан ғойиб бўлиб қолишни жуда, жуда истарди. Аммо кошки бу истак унинг ихтиёрида бўлса...

Равшан энди ҳеч нимага тушуна олмасди. Аяси бувисининг бир-бирларига аччиқ

муносабати ўртада восита бўлиб қолгани учун ўз бошида ўч бўлиб синаётганини ҳам билмасди. Аввал бувиси ёмон кўрарди уни, энди аяси ҳам... «Ахир мен... нима қилдим уларга... Нега мени ёмон кўришади?..»

Равшан икки ўт ўртасида қолган эди. Боғчага боргиси келмас, борса бувисини кўришдан кўрқар, ундан юрак олдириб қўйган эди. Уйга эса мутлақо боргиси келмас, борса аясининг важоҳатидан чўчир эди. «Аям мени нимага ёмон кўриб қолди-я» деган ўй уни ҳеч ўз ҳолига қўймасди.

Равшан опоқ бувисини эслади. Уни ҳозир жудаям кўмсади, дийдаси бўшади. Кичкина чарос кўзларига ёш қалқди...

У секин ташқарига чиқди. Болалар ўзлари билан овора эди. Боғча опа кўринмади. Равшан кўча дарвоза томон ўғринча одимлади. Кўчага чиққанидагина ўзини эркин сизди-ю, ҳаммасидан қутулгандай енгилтин олди... Энди у уйига бормайди... Эртага боғчага ҳам... келмайди...

Равшан катта йўл ёқалаб кета бошлади. Аммо қаёққа кетаётганини ўзи ҳам яхши билмас, фақат шу ердан тезроқ узоқлаша қолсагина бўлди эди... У тез-тез одимлаб юрар экан кўзларини ёш хиралаштирар, нуқул «опоқ буви... опоқ буви...» дея пичирлаб борарди. Хаёлини эса «нега ҳамма дадалар, бувилар яхши эмас? Улар яхши бўлмаса аялар ҳам ёмон бўлиб қолар экан...» деган ўй сира тарк этмасди...

МУНДАРИЖА

Энотут	3
Совға	13
Кўнгил дафтари	22
Дўснат чол	30
Равшаннинг опоқ бувиси	40

На узбекском языке

Набиджан Наджмиддинов

СТАРЫЙ ТУТОВНИК

Рассказы

Иқтисод қилинган қоғоз ҳисобига босилди

Редактор **Т. Ҳобилов**
Рассом **А. Маймажонов**
Техн. редактор **М. Низомова**
Корректор **Ш. Соатова**
ИБ № 2410

Босмахонага берилди 28.12.81. Босишга рухсат этилди 11.08.82.
Р 16029 Формати 70x90 1/32. Босмахона қоғози № 3
Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 1,75
Нашр л. 1,8. Тиражи 15000. Заказ № 8. Баҳоси 10 т.
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129.
Тошкент, Навоий кўчаси. 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси
ишлари Давлат Комитетининг Бекобод шаҳар босмахонаси